OPEN ACCESS
Araştırma Makalesi
Research Article

söylem
FİLOLOJİ DERGİSİ
Journal of Philology
e-ISSN: 2548-0502

2026; 11(2): 1038-1065

Mekân ve Temsil: Bir Külliyenin Edebî Hafızası

Space and Representation: The Literary Memory of a *Külliye*

DR. ÖĞR. ÜYESİ DEMET KOÇYİĞİT*

Öz

Edebiyat ile mekân arasındaki ilişkiyi Henri Lefebvre'in mekân kuramı çerçevesinde inceleyen bu çalışma, Üsküdar'daki Atik Valide Külliyesi'ni bu ilişkinin tarihsel sürekliliğini görünür kılan örnek bir yapı olarak ele almaktadır. Çalışma, mekânın yalnızca edebî metinlerde tasvir edilen ya da sahne rolü gören bir unsur değil, toplumsal hayat içinde üretilen, deneyimlenen ve sembolik düzlemde yeniden kurulan bir alan olduğunu ileri sürmektedir. Bu doğrultuda araştırma, metin merkezli okuma, epigrafik çözümleme ve arşiv belgelerine dayalı karşılaştırmalı bir yöntem benimsemektedir. Külliyenin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan tarihini edebî üretimle birlikte çözümlemede Lefebvre'in *tasarlanan mekân, yaşanan mekân* ve *temsil mekânları* ayrımı analitik bir çerçeve sunmaktadır. 1570-1586 yılları arasında inşa edilen Atik Valide Külliyesi, cami etrafında konumlanan birimleriyle dinî, ilmî ve toplumsal hayatı düzenleyen bütüncül bir mekân olarak tasarlanmıştır. Bu kurucu düzen, medrese ve tekke çevresinde gelişen ilmî ortam aracılığıyla sözün kurumsallaştığı ve edebî üretimin erken dönemden itibaren mekânla bütünleştiği bir zemin oluşturmuştur. Külliyenin tarihsel dönüşümleri, yaşanan mekânın farklı deneyim biçimleri üzerinden görünürlük kazanmasını sağlamaktadır. Haziredeki mezar taşları ve külliyedeki kitabeler, edebî sözün mekânda somutlaştığını gösteren başlıca örneklerdir. Darüşşifanın bimarhane ve cezaevi olarak kullanıldığı dönemleri yansıtan edebî metinler, mekân ve toplum koşullarının edebî hafızayı nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Modern Türk edebiyatında ise külliye, estetik ve nostaljik bir temsil alanı olarak yeniden kurgulanmıştır. Bu çalışma, Atik Valide Külliyesi örneğinde bir müessesenin tasarım iradesi, toplumsal deneyim ve estetik temsil düzlemlerinin süreklilik içinde kesiştiği katmanlı bir mekân olarak değerlendirilebileceğini iddia etmekte, mekân ile edebiyat arasındaki ilişkinin tek yönlü bir yansıma değil, karşılıklı bir üretim süreci olduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar sözcükler: Türk edebiyatı, mekân, Atik Valide Külliyesi, Henri Lefebvre, toplumsal hafıza

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, e-posta: dkocyigit@fsm.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5480-1151.

Geliş/Arrival: 01.04.2026
Kabul/Accepted: 11.06.2026
Yayın/Published: 25.06.2026

This work is licensed under a CC Attribution 4.0 International Licence.
© Söylem and Author(s)

Alıntılama/Cite as: Koçyiğit, Demet (2026). "Mekân ve Temsil: Bir Külliyenin Edebî Hafızası". *Söylem* 11(2): 1038-1065
Doi: **10.29110/soylemdergi.1920478**

Abstract

This study examines the relationship between literature and space within the theoretical framework of Henri Lefebvre and analyzes Atik Valide Külliyesi in Üsküdar as a representative structure that makes the historical continuity of this relationship visible. It argues that space should not be understood merely as an element depicted in literary texts or functioning as a narrative backdrop, but as a field produced, experienced, and symbolically reconstructed through social practices. Accordingly, the study adopts a comparative methodology based on text-centered reading, epigraphic analysis, and archival sources. In analyzing the *külliye*'s history, extending from the Ottoman period to the Republic, together with literary production, Lefebvre's distinction between *conceived space, lived space,* and *representational spaces* provides an analytical framework. Constructed between 1570 and 1586, Atik Valide Külliyesi was designed, with its units organized around the mosque, as a comprehensive space structuring religious, scholarly, and social life. This foundational order generated an intellectual milieu around the *madrasa* and *tekke*, within which discourse acquired institutional value and literary production became integrated with space from an early period. The historical transformations of the *külliye* render the lived dimension of space visible through diverse forms of experience. Gravestones in the *hazire* and the inscriptions within the *külliye* constitute primary examples of literary expression inscribed into space. Literary texts reflecting the periods when the *darüşşifa* functioned as a *bimarhane* and later as a prison demonstrate how spatial and social conditions shape literary memory. In modern Turkish literature, the *külliye* is reconfigured as an aesthetic and nostalgic representational space. This study argues that, in the case of Atik Valide Külliyesi, a layered spatial formation emerges at the intersection of design intention, social experience, and aesthetic representation. It further argues that the relationship between space and literature is not a unidirectional reflection but a reciprocal process of production.

Keywords: Turkish literature, space, Atik Valide Külliyesi, Henri Lefebvre, collective memory

GİRİŞ: TASARIMDAN TEMSİLE BİR MEKÂNIN EDEBÎ KATMANLARI

Edebiyatın mekânla ilişkisi çoğunlukla bu unsurun algılanma biçimi ve eserlere yansıma türleri üzerinden ele alınmaktadır. Ancak mekân, metinlerde tasvir edilen veya anlatıya sahne olan bir unsur olmanın yanında, edebî üretimi mümkün kılan ve öznenin deneyimini şekillendiren bir zemindir. Bu nedenle mekân ile edebiyat arasındaki ilişki, temsil düzeyiyle sınırlı bir yansıma değil; üretim, deneyim ve anlamlandırma süreçlerini kapsayan çok yönlü ve katmanlı bir etkileşim alanıdır. Mekân, tarihî ve sosyal koşullar içinde tasarlanır; kullanım biçimleri aracılığıyla deneyimler üretir ve bu deneyimler zamanla hatırlama ve temsil etme süreçlerinde yeniden kurulur. Böylece bu yapı yalnızca fizikî bir çevre değil, deneyimle şekillenen ve temsil yoluyla çoğalan bir anlam alanı hâline gelir.

Mekân ile edebiyat arasındaki ilişki, özellikle modern kuramlar çerçevesinde temsil, hafıza ve kimlik ekseninde tartışılmıştır. Şehir anlatılarını, hafıza mekânlarını ve çeşitli tasvirleri inceleyen çalışmalar, çoğunlukla mekânın metin içinde nasıl kurgulandığına veya estetik bir unsur olarak nasıl bir rol üstlendiğine odaklanmıştır. Ancak bu literatürde mekân daha çok temsil düzeyinde ele

alınmış; edebî üretimle bu alan arasındaki karşılıklı ilişki sınırlı biçimde değerlendirilmiştir.[1] Oysa mekân hem anlatılan hem de üretim biçimleriyle edebî özneyi ve metnin imkânlarını belirleyen bir yapıdır. Bu nedenle mekânı tarihsel olarak üretilen, deneyimlenen ve metinlerde yeniden kurulan çok katmanlı bir yapı olarak birlikte düşünmek gerekmektedir.

Bu çok katmanlı yapı, edebî metinlerde yalnızca fizikî çevrenin tasviriyle sınırlı kalmaz. Şahin'in (2024) belirttiği üzere mekân, insanın iç ve dış gerçekliğinin dil ve söylem düzleminde yeniden kurulmasıyla "s/imge yüklü hafıza" alanına dönüşür. Bu hafıza alanında insan ile mekân arasındaki ilişki ontolojik, fenomenolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutlarıyla görünürlük kazanır (s. 7). Dolayısıyla mekân, insan ile çevresi arasındaki ilişkinin kurulduğu, deneyimlerin biriktiği ve anlamın üretildiği bir alan hâline gelir.

Mekânın toplumsal olarak üretimi üzerinde duran Henri Lefebvre "Mekân kavramı zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihseli birbirine bağlar." demektedir. Bu bağlamda yeni mekânların keşfi, topluma özgü mekânsal örgütlenmelerin üretimi ve bir şehrin anıtsal ve gündelik boyutlarıyla yaratılması, birbirine eklemlenen karmaşık süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır. Lefebvre bu süreci "algılanan- tasarlanan- yaşanan (mekânsal olarak: mekân pratiği- mekân temsili- temsil mekânları)" ayrımı üzerinden kavramsallaştırır. Lefebvre'e göre bu üçlü yapı, farklı üretim tarzlarında değişen biçimlerde mekân üretimine müdahale eder; ancak aralarında sabit olmayan ve çok yönlü bir ilişki bulunur. Bu süreçte mekân, pratikler aracılığıyla üretilir ve sembolik temsiller aracılığıyla anlamlandırılır (Lefebvre, 2014, s. 25, 67-74).[2] Bu çalışma, Lefebvre'in tasarlanan mekân, yaşanan mekân ve temsil mekânları ayrımını edebiyat ve mekân ilişkisi bağlamında Atik Valide Külliyesi örneği üzerinden analitik bir çerçeve olarak kullanmaktadır.

Külliye gibi kamusal müesseseler, tarihî sürekliliğe sahip olmaları bağlamında Lefebvre'in üçlü mekân ayrımının zamanla nasıl yer değiştirdiğini ve birbirini nasıl dönüştürdüğünü izlemek açısından elverişli bir örneklik teşkil ederler. 1570-1586 yılları arasında inşa edilen Atik Valide Külliyesi cami, medrese, tekke, darülkurra, darülhadis, darüşşifa, kervansaray, sıbyan mektebi, darüzziyafe ve tabhane gibi birimlerden oluşan kapsamlı bir yapılar topluluğudur. İstanbul'un Anadolu yakasındaki en büyük külliye olarak inşa edilen bu kurum, ilk işlevini sürdüren birimlerinin yanı sıra tarih içinde farklı amaçlarla kullanılan ya da harap olan bölümleriyle dikkat çeker. Asırlar boyunca mesken, öğrenci yurdu, kütüphane, kışla, akıl hastanesi, tütün bakım atölyesi, lise, cezaevi, marangozhane, dernek, nakkaşhane ve üniversite gibi farklı işlevler üstlenmiştir. Bu dönüşüm külliyeyi sabit bir mimarî yapı olmaktan çıkararak sosyal hayat içinde farklı dönemlerde muhtelif işlevler üstlenen bir yapılar topluluğu hâline getirmiştir.

Bu tarihî dönüşüm, külliyeyi yalnızca mimarî bir yapı olmaktan çıkararak edebî üretimin temas ettiği ve anlamlandırdığı bir kültürel alan olarak değerlendirmeyi mümkün kılar. Buna rağmen bu külliye, literatürde çoğunlukla mimarî tarih ve vakıf düzeni bağlamında ya da belirli bir işlevi üzerinden ele alınmış; edebiyatla kurduğu uzun süreli ve çok boyutlu ilişki bütünlüklü bir inceleme konusu hâline getirilememiştir.

---

[1] Edebiyatta mekân üzerine yapılan bazı çalışmalar, bu çok katmanlı ilişkiye farklı açılardan bakmaktadır. Bk. Şahin, 2024; Narlı, 2014; Korkmaz ve Şahin, 2017.

[2] Mekân kuramlarıyla ilgili bazı temel tartışmalar için bk. Tuan, 1977; Urry, 1999; Soja, 1996; Soja, 2017.

Bu çerçevede çalışma, metin merkezli okuma, epigrafik çözümleme ve arşiv belgelerine dayalı yöntemleri birlikte kullanarak külliyenin medreselerinde görev yapan müderris ve öğrencilerden hazire kitabelerine, darüşşifa ve cezaevi dönemlerindeki edebî tanıklıklardan modern şiirdeki temsillerine uzanan geniş bir malzemeyi değerlendirmektedir. Ayrıca bu makale, "tasarlanan mekân"ın ilmî ve tasavvufî boyutunu, "yaşanan mekân"ın psikolojik ve iktidar ilişkileri bağlamındaki deneyimlerini ve son olarak "temsil mekânları"nın estetik açıdan yeniden kuruluşunu ele almaktadır.

1. TASARLANAN MEKÂN: İLMÎ VE TASAVVUFÎ BİR SÖZ ALANI OLARAK ATİK VALİDE

Atik Valide Külliyesi, Osmanlı'nın mimarî aracılığıyla toplumsal düzen kurma geleneğinin bir örneğidir. Külliye, Lefebvre'in tasarlanan mekân kavramı çerçevesinde düşünüldüğünde, kurucu iradenin ve mimarî yapının belirli bir ilmî, dinî ve toplumsal organizasyonu somutlaştırdığı bir yapı olduğu görülür. Medrese, tekke ve darülhadis sözün ve ilmin kurumsal dolaşımını mümkün kılan yapılar olarak bu tasarımın merkezinde yer alır. Kitabeler ve hazire ise bu kurucu düzenin kısa sürede edebî kayıtlara açıldığını ve sözün mekâna işlenerek kalıcı hâle geldiğini göstermektedir. Burada tasarlanan mekânın edebiyatla ilişkisi bu birimler üzerinden ele alınacaktır.

1.1. Kurucu irade ve tasarlanan mekânın inşası

Üsküdar'ın 16. yüzyıldaki imar faaliyetleri, Osmanlı şehir geleneğinin mekânı planlı ve bütüncül bir biçimde üretme anlayışını yansıtmaktadır. Bu çerçevede Atik Valide Külliyesi, yalnızca bir yapı topluluğu değil, bir mekânsal düzenin ve sembolik temsil anlayışının somutlaşmış hâlidir. Külliyenin tasarlanan boyutu, mekânın belirli bir düzen ve anlam çerçevesinde kurgulanmasıyla ortaya çıkmıştır. Atik Valide Külliyesi bu yönüyle 16. yüzyıl Osmanlı şehir pratiğinde kurucu bir merkez olarak konumlanmıştır (Pantık, 2014, s. 4-7; Tarım Ertuğ, 2000, s. 219-20; Çobanoğlu, 2002, s. 542-44).

1570-1586 yılları arasında inşa edilen külliye, cami, medrese, tekke, darülkurra, darüşşifa, kervansaray, sıbyan mektebi, darüzziyafe ve tabhane gibi birimleriyle bütüncül bir şehir modeli sunmaktadır. İstanbul'daki Fatih ve Süleymaniye külliyeleri ile kıyaslanabilir ölçekte olması, Anadolu yakasında kurulan en büyük külliye olarak tasarlandığını göstermektedir (Aktaş Kütükçü, 2022, s. 225-6). Bu durum, yapının dinî, ilmî ve sosyal hayatı merkezileştiren bir odak mekân olarak kurgulandığını ortaya koymaktadır (Karaosman ve Özbek Eren, 2003, s. 351). Cami çevresinde konumlanan medrese, sıbyan mektepleri, darüşşifa, imaret ve kervansaray gibi yapılar, külliyeyi "sosyal yaşamın kümeleştiği bütüncül bir merkez" hâline getirmiştir. Vakfa gelir sağlamak amacıyla inşa edilen hamam, çarşı ve dükkânlar ise yapının ekonomik boyutunu güçlendirmiştir. Böylece Atik Valide Külliyesi yalnızca bir ibadet alanı değil, şehir hayatının farklı katmanlarının bir araya geldiği ve düzenlendiği bir merkez olarak işlev görmüştür (Batal ve Kapucu Yavuz, 2023, s. 335-336).

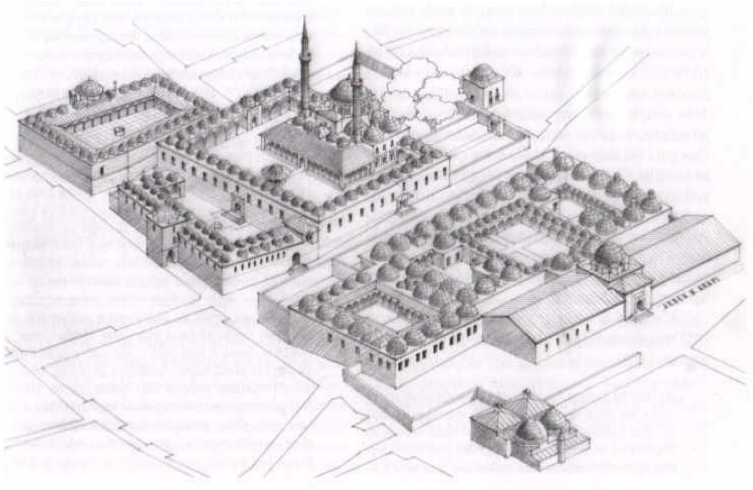
16. yüzyılda kurulan vakıflar, göçlerle genişleyen mahalleler (Bostan, 2018, s. 117-157) ve birbirine yakın tarihlerde inşa edilen külliye ve camiler, Üsküdar'ın şehir hüviyetini güçlendirmiştir

(Develi, 2022, s. 18-22). Atik Valide Külliyesi, Osmanlı şehir kültürünün iskân politikası ve sosyal organizasyonu açısından da dikkat çekici bir örnektir. "Mimari eserin şehir dokusuna yerleştirilmesi" anlayışına uygun biçimde, külliye çevreden görünür bir tepede konumlandırılmıştır. Boş bir araziye inşa ettirilen bu yapı topluluğu, zamanla çevresinde yoğun bir yerleşim oluşturmuş; Üsküdar'ın meskûn alanının genişlemesine ve nüfusunu üçte bir oranında artmasına zemin hazırlamıştır (Ergin, 2016, s. 8).

Külliyenin arkasındaki kurucu irade, III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan'dır. Bu inşa faaliyeti, yalnızca hayır anlayışının bir tezahürü değil, aynı zamanda 16. yüzyılda mimarî aracılığıyla kamusal temsil üretme pratiğiyle ilişkilidir (Sümertaş, 2008, s. 83-4). Necipoğlu'nun belirttiği üzere Atik Valide Külliyesi, Nurbanu Sultan'ın ihtişam imgesine uyumlu biçimde tasarlanmış ve ona "emsalsiz" bir itibar kazandırmıştır (Necipoğlu, 2013, s. 54, 384). Bu bağlamda külliye, tasarlanan mekânın siyasal ve sembolik boyutunu somutlaştıran bir örnek teşkil eder.

Külliyenin yoğun biçimde iskân edilmemiş bir alanda inşa edilmesi de bu tasarımın mekânsal stratejiyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Yapı topluluğu çevresinde oluşan yerleşim hareketliliği, Üsküdar'ın meskûn alanını genişletmiş ve yeni bir merkez üretmiştir (Necipoğlu, 2013, s. 54, 393). Bu durum, tasarlanan mekânın toplum deneyimini yönlendiren bir alana da dönüşmesine yol açmıştır.

Külliyedeki yapıları genel olarak iki gruba ayırmak mümkündür: Medrese, tekke, cami, hazire ve darülkurra-darülhadis gibi ilmî-dinî yapılar bir yanda; darüşşifa, tabhane, imaret, kervansaray ve hamam gibi daha hizmet odaklı yapılar diğer yanda yer almaktadır. Bu düzenleme, mekânın hem süreklilik taşıyan ilmî-dinî üretime hem de gündelik ihtiyaçlara cevap verecek biçimde tasarlandığını göstermektedir. İlk grup, ilmî ve dinî sürekliliği temsil ederken; ikinci grup mekânsal deneyimin gündelik boyutuna karşılık gelmektedir.[3] Böylece tasarlanan mekân, sembolik düzen ile toplumsal işlevi aynı kurucu çerçeve içinde bir araya getirmiştir.

Şekil 1: Atik Valide Külliyesi (Necipoğlu, 2013, s. 379).

3 Atik Valide Külliyesi tarihi hakkında detaylı bilgi için Tijen Sabırlı'nın 2019 tarihli *Dindarlık, Ekonomi ve Sosyal Hayat: Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı Üzerine Bir İnceleme* adlı eserine bakılabilir.

Zamanla bazı yapıların kullanım biçimi değişmiş olsa da bu başlangıçtaki düzen, külliyenin sonraki dönemlerde farklı deneyim biçimlerine açılmasına zemin hazırlamıştır. Atik Valide Külliyesi, ilerleyen yüzyıllarda yaşanan mekânın dönüşümleriyle yeni anlam katmanları kazanacak; bu doğrultuda tasarlanan düzen, tarihsel deneyimle biçimlenecektir.

1.2. Söz üreten mekân: Medrese, tekke ve şiir çevresi

Atik Valide Külliyesi medrese, darülkurra, darülhadis ve tekke kısımlarında yer alan hoca ve öğrencileriyle, camisinde halkla temas hâlindeki âlimleriyle ve haziresinde yer alan önemli simalarıyla Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan ilmî ve kültürel hafızanın taşıyıcılarından biri olmuştur. Özellikle Osmanlı döneminde ilmiye sınıfının edebî üretimle de ilgilendikleri görülmektedir. Zira sözün ve ilmin kudretini temsil eden şiir, bu çevre için yalnızca estetik bir uğraş değil, ilmî ve sosyal konumun da bir göstergesi olmuştur. Ulemanın gerek devlet kadrolarında gerekse tasavvuf çevrelerinde etkinliğini belirleyen unsurlardan biri de şiir kabiliyetidir. Âlim şairler, kimi zaman eleştirilerini, taleplerini yahut övgülerini manzum biçimde dile getirmiş; kimi zaman da ilmî derinliklerini şiir ve diğer edebî türler aracılığıyla ortaya koymuşlardır. Fetvaların manzum biçimde kaleme alınması, tarih düşürme geleneği ya da biyografik metinlerin yazılması söz ile ilmin iç içe geçtiğini göstermektedir. Bu iç içelik, Lefebvre'in tasarlanan mekân kavramı çerçevesinde düşünüldüğünde, mekânın ilim, iktidar ve edebî temsilin kesişmesine imkân veren bir yapı olduğunu da ortaya koymaktadır.

1579'da inşa edilen Nurbanu Valide-i Atik Medresesi, edebiyat ve özellikle şiirle ilgilenen müderris ve öğrencileriyle dikkat çeker. Medresede bulunmuş olan onlarca müderris ve talebeden pek çoğunun şiir kaleme aldığı bilinmektedir. Şiir yazmak bu çevrede yaygın bir tutum olmakla birlikte, bazı müderrislerin şiirlerinin müstakil eserler hâlinde günümüze ulaşması, medreseyi sözün estetik ve sembolik biçimde üretildiği bir alan hâline getirmiştir.[4]

Osmanlı ulema hiyerarşisinde bir kişinin şeyhülislamlık makamına ulaşabilmesi için birçok medresede görev yapması gerekirdi. Valide-i Atik Medresesi, bu sürecin önemli duraklarından biri olmuştur. Dolayısıyla burada görev yapan pek çok müderrisin aynı zamanda şair olması, ilmî otorite ile edebî üretimin aynı zeminde buluştuğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu bağlamda, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, en bilinen örneklerden biridir. Yahyâ Efendi, müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve üç kez şeyhülislâmlık yapmış; gazelleriyle edebiyat tarihinde yer edinmiştir.[5]

4 Medresede görev yapan müderrislerden şiir kaleme aldığı bilinen çok sayıda isim vardır. Ayrıca diğer türlerde eserler de müderrisler tarafından kaleme alınmıştır. Külliyenin ilmî kimliğinin edebiyata yansıması açısından önemli bir yönü temsil eden isimlerden bazıları şöyledir: Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi, Ahîzâde Abdülhalim Efendi (Halîmî), Katipzâde Zeynelâbidin Efendi, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, Abdülcebbarzâde Derviş Mehmed Efendi, Bostanzâde Yahyâ Efendi, Dursunzâde Abdullah Efendi (Feyzî), Seyyid Mehmed ibnü's-Seyyid Mehmed (Şerif Efendi), Abdülkerîm Efendi (Kerîm Çelebi), Riyâzî Mehmed Efendi, Fâizî Abdülhay Efendi (Kâfzâde), Nâib Mehmed Efendi, Mehmed Ali Efendi (Rızâyî Çelebi), Vardarî Şeyhzâde Mehmed Efendi, Baldırzâde Şeyh Mehmed Efendi, Sadreddinzâde Rûhullâh Efendi, Sadrazamü'l-kadr Abdülbâkî Ârif Efendi, Vahdî İbrâhîm Efendi ve Evliyâzâde Ali Efendi (Aktaş Kütükçü, 2022, s. 244-247).

5 Yahyâ Efendi bir şair olan Sultan IV. Murad'ın yakın çevresinde bulunmuş, çevresindekilerce sevilen, hayranlık duyulan bir isim olmuştur. Hakkında yazılmış onlarca kaside ve tahmis, onun edebî etkisini gösterir. Kayaokay 17 şairin Şeyhülislâm Yahyâ için yazdığı 33 kasideyi inceler ve 248 övgü ifadesi tespit eder (Kayaokay, 2017, s. 108-159).

Ayrıca tarih düşürdüğü manzumeleriyle siyasi ve mimarî hadiseleri kayda geçirmiştir. Bunlardan biri Valide Sultan'ın yaptırdığı kasrın açılışına dairdir:

İdüpdür Hazret-i Sultân Murâd'a
Bu kasrı Valîde Sultân safâgâh
Didi Yahyâ anun târîh-i sâlin
Müzeyyen kasr olupdur bâreka'llâh (1035) (Kavruk, 2001, s. 481)

Yahyâ Efendi gibi şairlik vasfı olan Sun'ullah Efendi de dört kez şeyhülislâmlık yapmış önemli bir âlimdir ve Atik Valide müderrislerindendir. Şair, hattat ve mütercim olan Ahîzâde Abdülhalim Efendi (Güleç, 1988, s. 548; Özcan, 2012, s. 33); "Gül-i Sad-Berg" adlı eseriyle ilim ve edebiyatı bir araya getiren Bostanzâde Yahyâ Efendi[6]; şiirlerinde medrese hayatına da yer veren Seyyid Şerifî Mehmed Efendi[7] de külliye ile irtibatlı kişilerdendir. Bu örnekler, külliyedeki ilmî çevre ile edebî üretimin birbirinden bağımsız alanlar olmadığını, aksine entelektüel zeminde yan yana geliştiğini göstermektedir.

Şiir türündeki bu yoğunluk öne çıkmakla birlikte, medresedeki edebî üretim tek bir türle sınırlı kalmamıştır. Gazel ve kasidenin yanı sıra biyografi, mektup, vefeyat, tarih, ahlâk, hilye gibi türler, Atik Valide mensuplarının ürettikleri eserlerdendir. Fodlacızâde Ahmed Râsim Efendi,[8] Fâizî Abdülhay Efendi,[9] Mehmed Ali Efendi (Rızâyî Çelebi)[10] ve Abdülbâkî Ârif Efendi[11] gibi isimler, şiirle birlikte farklı türlerde kaleme aldıkları eserlerle bu çeşitliliğin örnekleri arasında yer almaktadır. Darülhadis kısmında görev yapan çok sayıda müderris de edebî eser kaleme almıştır.[12] Bu çeşitlilik, medresede üretilen sözün yalnızca bireysel bir kabiliyetten öte kurumsal bir ilmî çevre içinde dolaşıma giren ve birbirini besleyen bir edebî üretim ağına işaret etmektedir.

---

6 Hz. Peygamber'in yüz mucizesini anlatan bu eserin tam metni ve tetkiki için bk. Demir, 2010; Özkan, 2012. Münşeat türünde dikkat çeken ve çağdaşları tarafından övgüyle anılan müderrislerden bir diğeri de Abdülkerîm Efendi'dir (Kılıç, 2015, s. 102-111). Ayrıca münşeâtta kullandığı beyitler ve genel olarak diliyle ilgili bilgi için: Ülgen, 2021; Ülgen, Aralık 2019, s. 15-22).

7 Seyyid Şerifî Mehmed Efendi bir şiirinde medrese hayatının ilmi ve edebî yönünü şöyle yansıtır:
"Müderris dâ'ilerden bir nahîfem
Kavî bî-çâreyem mest ü za'îfem H. 233
Tarîk-i 'ilme çok yıl tâlib oldum
Fünûnı nice yıl kâsib oldum H. 234
Mevâlî-i 'izâmıyla nice yıl
Medârisde iderdum 'ilmi tahsîl H. 235
Olup bahr-i ma'ârif içre pür-sûz
Geçerdi 'ilim ile 'ömrüm şeb u rûz H. 236" (Yazar, 2006, s. 402).

8 Hoca Emin Efendi'den ders almış olan Fodlacızâde Ahmed Râsim Efendi uzun yıllar Üsküdar'da inzivada yaşamış ve *Dîvân*, *Nesâyih-i Şer'iye ve Mevize*, *Usûl-i Vusûl*, *Lugat-ı Fârisiye*, *Şerh-i Sübha-i Sıbyân*, *Kerâmât-ı Evliyâ*, *Muhâsebe-i Nefs* ve *Durûb-ı Emsâl* adlı eserlerini kaleme almıştır. Fodlacızâde Ahmed Râsim Efendi'nin medresenin öğrencilerinden biri olarak edebî yönüyle öne çıkması da onu farklı kılmaktadır (Akbaş, 2010).

9 *Divan*, *Zübdetü'l-Eşâr*, *Leylâ vü Mecnun* ve *Sâkînâme* adlı eserleri dikkat çeker (Okatan, 1995; Kayabaşı, 1997: Büyüker, 2011).

10 Hem eserleri hem de çevresinde edebî bir mahfil oluşturması dikkat çeker (Topçu, 1997, s. 3).

11 Abdülbâkî Ârif Efendi de hem şair hem hattat hem de musikişinas olarak öne çıkmaktadır. *Divan, Mi'racnâme, Siyer-i Nebî* ve bunlar dışında birçok eseri mevcuttur (Şahin, 2002, s. 18-19, 28). Valide-i Atik Medresesi müderrislerinden Abdülcebbarzâde Derviş Mehmed Efendi, Dursunzâde Abdullah Efendi (Feyzî), Riyâzî Mehmed Efendi ve Sadreddinzâde Rûhullâh Efendi gibi isimlerin divanı bulunduğu bilinmektedir.

12 Bu isimlere Vişnezâde İzzetî Mehmed Efendi, Abdullah Hilmî Efendi, Şeyh Mehmed Muhyî Efendi, Mehmed Tâlib Efendi, Divitçizâde Mehmed Efendi, Sarraçzâde Mustafa Mecdî Efendi örnek verilebilir (Aktaş Kütükçü, 2022, s. 235-237).

Medrese, aynı zamanda sözün kamusal dolaşımının da sürdüğü bir mekândı. Halka açık dersler düzenlenir; bu derslerde şiirle ilgilenen müderrisler hem halkla hem de yöneticilerle buluşurdu (Aytep, 2019, s. 317-330; Aktaş Kütükçü, 2022, s. 232-234). Bu durum tasarlanan mekânın, yalnızca kapalı bir ilmî çevre üretmenin aksine sözün dolaşımı aracılığıyla kamusal bir etkileşim alanı oluşturduğunu göstermektedir.

Atik Valide Külliyesi'ne bağlı olan Karabaş-ı Velî Tekkesi de kritik bir rol oynamıştır. İbrahim Neş'et Efendi ve Bülbülcüzâde Abdülkerîm Efendi gibi şeyhlerin (Övüç, 2022, s. 48-62) şiirle meşgul olmaları, ilmî ve tasavvufî alanın söz üretimi bakımından kesiştiğini ortaya koymaktadır. Tekke müntesibi olan Ma'nevî Mustafa Efendi, Mehmed Nasûhî Efendi ve Ünsî Hasan Efendi gibi kişiler de eklenince külliyedeki edebî üretimin yoğunluğu daha anlaşılır hâle gelmektedir (Tatcı, 2003, s. 295-319; Göktaş ve Tenik, 2014, s. 672-702; Önal, 2016, s. 203-216; Tanman, 1991, s. 238-239; Uzun, 2003). Tekke çevresinde şairler, medrese çevresindeki âlim-şairlerle birlikte düşünüldüğünde, külliyenin tasarımında yer alan ilmî ve dinî yapıların aynı zamanda bir edebî zemin ürettiği anlaşılmaktadır.

Tüm bu örnekler, Atik Valide Külliyesi'nin kuruluşundan itibaren tasarlanan mekânın ilmî düzeni içinde sözün üretildiği bir temsil alanı oluşturduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, burada mekânın mimarî planı ile ilim ve söz üretimi arasında karşılıklı kurucu bir ilişki bulunmaktadır. Bu çerçevede külliye hem fiziki bölümleri hem de bu bölümlerde şekillenen ilmî ve tasavvufî çevreler aracılığıyla süreklilik arz eden bir kültürel birikimin taşıyıcısı hâline gelmiştir. Bu söz üretimi ilerleyen dönemlerde yaşanan mekânın dönüşümlerine eşlik edecek ve modern metinlerde temsil edilen mekân katmanlarının oluşmasına da zemin hazırlayacaktır.

1.3. Edebiyatın mekâna yerleşmesi

Atik Valide Külliyesi'nde sözün mekâna yerleşmesi en belirgin biçimde kitabeler ve hazire üzerinden izlenebilir. Kitabeler, yapının inşa ve tamir süreçlerini şiir diliyle kayıt altına alarak mimarîyi sözle birlikte var eder. Hazire ise, hem defin ve ziyaret gibi gündelik deneyimlerle yaşanan bir mekân hem de medfun olan şairlerle ve mezar taşı kitabeleriyle sözün kalıcı bir temsil alanına dönüştüğü alandır. Böylece külliyede söz hem kitabelerdeki yazıyla hem de onu üreten şairlerle mekânın tarihine dahil olur.

1.3.1. Külliyenin hayat hikâyesi: Kitabeler

Külliyeler ve kimi yapılar, bir gelenek olarak hem inşa edildikleri tarihleri hem de tadilat dönemlerini kitabeler aracılığıyla kayıt altına alır. Bu kayıtlar, tasarlanan mekânın sembolik olarak kamusal hafızaya yazılma biçimidir. Böylece yapı, inşa edildiği andan itibaren edebî sözle birlikte varlık kazanmaktadır. Bu açıdan Atik Valide Külliyesi'nin yazılı hafızasında, yapıya tarih düşüren ilk isim Sultan III. Murad'dır. Annesi Valide Sultan'ın inşa ettirdiği bu yapı için

> Hayr-ı pakize bu nev cami-i pür-nûru bu sal
> Eyledi Valide Sultan bina ayn-ı sevab
> Maderi hayrı için yazdı Muradî tarih
> Cami-i Valide Sultan'a ola hüsn-i sevab
> 990 (1582) (Haskan, 2001a, s. 372)

kaydını düşer. Yapının tarihî serüveni içinde darüşşifa tamiri için Şair Aynî'nin kaleminden çıkan tarih manzumesi de mevcuttur:

Dâvud Lukmân-ı Hekîm dest ü hurd Mahmud Han
Hastahane yapdı seyret himmet-i şahâneyi
Kışla kal'a tekye mekteb çeşme camiler yapup
Oldu ta'mîre muvaffak çok dil u vîrâneyi
Top ile bin pâre eyler tâ miyânından urub
Zirve-i Kaf'e eğer vaz' itseler bir dâneyi
Bir nigâh-ı merhametle iltifât itse eğer
Mürdeye canbahş olur âkil ider dîvâneyi
Aynî'yâ târih-i tâmım sa' ile şâfî cevâb
Yapdı Sultân-ı zemân vâlâ bu bîmarhâneyi
1250 (Haskan, 2001b, s. 988)

Atik Valide Külliyesi'nin tarihine dikkat çeken bir diğer kitabe de Atik Valide Hamamı'nın yanında, darüşşifanın karşısında bugün hâlâ ayakta olan yapıda bulunmaktadır. 1875'te Sultan Abdülaziz tarafından inşa ettirilen yapı, ilk inşa dönemine ait olmamakla birlikte külliyenin tarihsel bütünlüğü içerisinde değerlendirilmelidir. İbrahim Hakkı Konyalı bu yapıyla ilgili şöyle demektedir:

"Bu mektep evvelce Atik Vâlide Sultan'ın tabhânesi (dinlenme yurdu) idi. Sonra süvari kışlası olmuş, daha sonra da rüşdiye mektebine çevrilmişti. Bunu ilk defa Mimar Sinan yapmıştı."

Konyalı'nın verdiği bilgi rüştiye binasıyla ilgili soru işareti oluşturmakta; bu binadan önce yerinde başka bir bina olup olmadığı meselesini gündeme getirmektedir (Konyalı, 2021, s. 232-233). Üsküdar Belediyesi de yapıyla ilgili bu bilgiyi onaylamaktadır.[13] Her ne kadar ilk inşa dönemine dair doğrudan iz taşımıyor görünse de bu bina, Atik Valide Külliyesi'nin tarihi içinde önemli bir yere sahiptir. Bu yapı, külliyenin tasarlanan ilk düzeninin ötesinde, farklı dönemlerde yeni temsil katmanları kazandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Toptaşı Askerî Rüştiyesi olarak hizmet veren yapı, Bandırmalızâde Ahmed Münib Efendi (1858-1918), Muhsin Ertuğrul (1892-1979) ve Ali Canip Yöntem (1887-1967) gibi şair ve düşünürleri yetiştirmiş; aynı zamanda Ömer İhyâüddin Efendi (İhyâ, 1877-1909) ve Ahmet Refik Altınay (1880-1937) gibi edebiyat dünyasından isimlerin öğretmenlik yaptığı bir kurum olmuştur.[14] Bu yönüyle külliye, kitabeler aracılığıyla mimarî hafızasını kayda geçirirken, eğitim kurumları aracılığıyla modern edebî ve fikrî çevrelerle de temasını sürdürmüştür.

13 Bk. https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/erehber/medreseler/45/uskudar-asker-rusdiye-okulu-toptasi-asker-rus/799.
14 Diğer kitabeler için: Necipoğlu, 2013, s. 382, 385.

Şekil 2: Askeri Rüştiye Mektebi'nin 1292 (1875) Tarihli Kitabesi[15]

Bugün Sokullu Mehmet Paşa İlkokulu olarak işlev gören binanın üzerindeki kitabe ise 1875'e aittir. "*Hâme-i tâz-ı vatan Hüsnî dedi tarihine / Feyz ü sa'yin menbaîdir askerî rüşdiyyesi*" şeklinde biten manzumeyi Konyalı şöyle özetler:

> "Maarifi yapmayı, vatanın geleceğini sağlamak için kendisine iş edinen Sultan Abdülaziz ne İstanbul ne Bağdad, ne Suriye kaldı; her yerde rüşdiye mektebi açmak için vaktini, parasını harcadı. Okuyup yazmanın bilgi edinmenin okkası, tartısı çok ucuzken gel sen de bilgi azığını buradan topla. Kalemi vatan için koşan Hüsnî, tarihini yazarken şunları söyledi: Askeri rüşdiye çalışmadan doğan feyzin kaynağıdır." (Konyalı, 2021, s. 232-233)

Kitabeler, yapının tarih içindeki dönüşümünü belgeleyen ve farklı işlevlerini sunan unsurlar olmanın yanında külliyenin edebî hafızasını kurması açısından da önemlidir.

1.3.2. Külliyenin edebî hafızası: Hazire

Atik Valide Külliyesi'nin merkezini oluşturan caminin hemen yanında, çeşitli meslek ve çevrelerden kişilerin medfun olduğu bir hazire bulunmaktadır. Bu hazireden İbrahim Hakkı Konyalı ve Nermi Haskan çalışmalarında söz etmektedir. Zaman içinde genişleyerek bugünkü görünümünü kazanan hazire, yalnızca defin alanı değil, tarihî ve edebî hafızanın katmanlaştığı bir mekân niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle hazire, Lefebvre'in "tasarlanan- yaşanan- temsil edilen mekân" ayrımının iç içe geçtiği bir eşik mekân olarak düşünülebilir.

Bugün bir kısmı okunmaz hâle gelen mezar taşlarında isimleri tespit edilebilen şairler, bu hafızanın somut taşıyıcılarıdır. Hazirenin Türk edebiyatı açısından önemi iki yönlüdür: Bir yandan burada medfun olan şairler, diğer yandan mezar taşlarında ölümlere tarih düşüren ve kitabelere adı işlenen şairler.

15 Fotoğraflar yazara aittir.

Hazirede medfun olan şairlere Şem'î Mehmed Efendi ve Vahyîzâde Mehmed Efendi örnek verilebilir. Mezar taşlarına tarih düşüren şairler arasında Re'fet, Safiüddin Bey (Üsküdarlı Sâfî), Hâtif, Bahrî, Vakanüvis Lütfî Efendi ve Nûrî isimlerine rastlanmıştır. Bu isimlerin varlığıyla hazire, yaşanan mekân ile temsil mekânının kesiştiği bir eşik alanına dönüşmektedir. Böylece ölüm hadisesi ile edebî söz aynı mekânda birleşmekte; söz, taş üzerinde maddîleşerek mekânın hafızasına eklemlenmektedir.

Şem'î Mehmed Efendi biyografik tarih özellikli eseri *Esmârü't-Tevârîh* (Coşkun, 2005, s. 155-160) ile tanınmakla beraber şiirlerinin yer aldığı bir mecmuaya da sahiptir (Yorulmaz, 2011; Yakar, 2005, s. 161-171). Hazirede medfun oluşu, tarih yazımı ile şairin aynı şahsiyette birleştiğini gösterir. Vahyîzâde Mehmed Efendi ise Atik Valide Külliyesi'nin darülhadisinde müfessir ve muhaddis, camisinde ise vaiz olarak görev yapmış, vefat ettiğinde ise külliye haziresine defnedilmiştir (Karataş, 2008, s. 231-248). Böylece ilmî otorite ile mekân hafızası aynı zeminde buluşmuştur.

Şair Diyarbakırlı İbrâhîm Re'fet Efendi aynı zamanda Valide-i Atik Medresesi'nin talebelerindendir. Özbekler Tekkesi (Koçyiğit, 2023, s. 111), Altunizâde Camii haziresi (Haskan, 2001a, s. 73), Kaptan Paşa Cami haziresi (Haskan, 2001a, s. 224) ve Pazarbaşı Mescidi şahidesi (Haskan, 2001a, s. 299) de onun kaleminden eserler taşımaktadır.[16] Atik Valide Camii haziresinde iki kitabede Re'fet ismine rastlanır. Halep'te intisap ettiği ve himayesinde İstanbul'a geldiği Hamdi Efendi'nin 1310 (1892-93) tarihli mezar taşında "Yazdı Re'fet pek hazin gevherle tarih" ifadesi (Şekil 3.), 1301'de (1883-84) vefat eden Hasan Haşim Efendi'nin mezar taşı kitabesinde ise "Çıktı bir âh ile Re'fet tarih" ifadesi yer almaktadır (Şekil 4.). Öte yandan, Şair Re'fet'in kaleme aldığı manzumelerin saray tarafından taltif edildiğine dair arşiv belgeleri, şairin sözünün yalnızca hazire kitabelerinde değil, kamusal ve merkezî otorite çevrelerinde de karşılık bulduğuna işaret etmektedir.[17]

16 Bunlara ek olarak Türk edebiyatında Re'fet'in *Mevlid*'iyle kendisinden çokça söz edildiği görülür (Ekinci, 2011, s. 187-220).

17 Şair Re'fet 1283 (1866-67) yılında Sultan Abdülaziz'in doğum günü için şiir yazmış, bu yüzden kendisine 500 kuruş verilmiştir (*BOA*, A.MKT.MHM., nr. 365/76 [13.06.1283/ 23.10.1866]). Şair bu sırada Babıali Buharî hocalığı yapmaktadır. Bir diğer belgede 1285 (1868-69) yılında yine Sultan Abdülaziz'in doğum günü için yazdığı şiire 1000 kuruş verildiği görülür (*BOA*, A.MKT.MHM., nr. 410/72 [24.02.1285/ 16.06.1868]). Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden dönüşüne tarih düşüren şairler arasında Hoca İbrâhîm Re'fet Efendi de vardır ve kendisine bu nedenle 750 kuruş atiyye verilmiştir (*BOA*, A.MKT.MHM., nr. 475/4 [19.01.1291/ 08.03.1874]). Şair Re'fet'in 1291 (1874-75) yılında yeni yıl için yazdığı şiirden dolayı kendisine 3 bin kuruş verildiği bilgisine rastlanmaktadır (*BOA*, A.MKT.MHM., nr. 389/35 [21.04.1284/ 22.08.1867]).

Şekil 3: Hamdi Paşa'nın Mezar Taşı Kitabesi, 1310 (1892-93)

Şekil 4: Hasan Haşim Efendi'nin Mezar Taşı Kitabesi, 1301 (1883-84)

Atik Valide Camii haziresinde medfun olan şair Şem'î Mehmed Efendi'nin kitabesi Şair Sâfî (1861-1901)'nin kaleminden çıkmıştır. Muallim Naci, Namık Kemal, Süleyman Nazif ve Rıza Tevfik'in şairliğinden övgü dolu sözlerle bahsettiği Şair Sâfî (Yıldız, 2001, s. 219-249; Yıldız, 2002, s. 269-287; Aydemir ve Yerdemir, 2021, s. 1582-1600), şiirleri ve mesnevileriyle Türk edebiyatında tanınan bir isimdir (Kaplan, 2003, s. 245-246). Söz konusu kitabede yer alan şiir şöyledir:

1299 Rebiyülevvel 14 (3 Şubat 1882)
Şem'-i ömrü akim Şem'i Efendi'nin sönüb
Oldu memlû zulmet ekdâr ile rûy-ı zemin
Ma'den-i akl ü zeka vü menba'-ı irfan idi
Kâinata az gelür anın gibi zat-ı fatin
Yetmiş altı yaşına varmış idi iffet ile
Olmamış ömründe bir kerre mu'aserete karin
İhtiram eyler idi herkes o âli haslete
İrtihalin işiden oldu keder-nak ü hazin
Paye-i Rumeliyi haiz idi ol hoşyar
Hayli mansıblarda olmuş istikametle mekin
Cevherin tarihini bir beytle yazdım Sâfi
Kan döküb gözden nice dem eyleyüb ah u enin
Eylesün ruh-ı şerifin Hakk ferahda da'ima
Eyledi Şem'i Efendi azm-i firdevs-i berin
1299 Rebiyülevvel 14 Mısrîzâde (Haskan, 2001a, s. 376-377)

Şekil 5: Şem'î Mehmed Efendi'nin Mezar Taşı Kitabesi 1299 (1882)

Atik Valide Camii haziresinde yer alan kitabelerden bir diğerinin şairi de Vakanüvis Lütfî Efendi'dir. Şem'î Efendi'nin oğlu Safiüddin'in vefatına tarih düşürmüştür.[18] Şiiri yazanın Vakanüvis Lütfi olduğunu belirten kısım şöyledir:

> Sudûr-ı âzâmdan ve ulema-yı benâmdan
> Şem'i Efendi merhumun necl-i necibi ve bu kabrin
> Sahibi olan Harameyn-i muhteremeyn payelülerinden

18 Şiirin devamı şöyledir:
Zâdegân-ı ilm içinde bu Safiüddin Beğ'in
Hayf kim eyyam-ı ömrü da'ima sad-renc idi
Vaktini hâlâyı ilme sarf itmişdi bu zat
Sanma kim anın halali lu'b ile şat-renc idi
Da'ima ilm ü edeb arâyiş zatı idi
Her fünûna müntesib idi cevahir senc idi
İstikamet-i kamet-i ömrü içün haftan idi
Kalb-i müstağnisi nakd-i sıdka mahfi genc idi
Nev-behar-ı ömrünü feyz-i kemale hasr ile
Tazelikde sanki bir pir tabi'at-genc idi
Bab-ı Cennet'den göründü fevtine tarih-i tam
Cennete gitdi Safiüddin Beğ pek genc idi
(Haskan, 2001a, s. 377).

Safiüddin Beğ'in otuz altı yaşında irtihali
Üzerine vak'a-nüvis Lütfi Efendi
Hazretlerinin söyledikleri şu tarih-i sûziş
Kalbi teşrih ider rahmetullahi aleyh rahmeten vâsi'a
…
17 Ramazan 1312 (Haskan, 2001a, s. 377)

Şekil 6: 17 Ramazan 1312 (14.03.1895) Tarihinde Vefat Eden Safîüddin Bey'in Mezar Taşı Kitabesi

Hazirede yer alan kitabeler, külliyede ölüm hadisesiyle edebî sözün birleştiği ve kalıcı hâle geldiği örneklerdir. Bu durum, yaşanan mekânın temsil düzeyinin dönüşümünün en somut tezahürlerinden biridir. Edebî ifade, bu noktada yalnızca bir metin olarak değil, mekânın maddî dokusuna işlenmiş bir hafıza unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece edebiyat, somut yapılar aracılığıyla külliyenin asırlar boyunca aktarılacak olan kültürel birikimine dahil olmuştur.[19]

19 Haziredeki kitabelerden birinde "Hâtif" ismine rastlanmıştır. 1263 tarihli bir mezar taşında "Cevher-i târihini Hâtif dedi" mısrası yer almaktadır. Şairin 1849'da vefat eden, Hâtif mahlasını kullanan, Manisa doğumlu Mehmed Hâtif Efendi olması muhtemeldir (Erdoğan, 3 Aralık 2020).
1254'te (1838-39) vefat eden Hatice Hanım'ın mezar taşında Nûrî adı "Gözüm yaşıyla Nuri nâsa yazdım fevtine tarih" şeklinde geçmektedir ancak şairle ilgili bilgiye ulaşılamamıştır.

2. YAŞANAN MEKÂN: İÇ VE DIŞ GERÇEKLİĞİN DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜ

Atik Valide Külliyesi'nin tarihî serüveni, tasarlanan düzenin zaman içinde farklı toplumsal deneyimlerle dönüşmesi bakımından dikkat çekicidir. Lefebvre'in yaşanan mekân kavramı bağlamında düşünüldüğünde, külliye gündelik deneyimler, kurumsal işlev değişimleri ve bireysel karşılaşmalar aracılığıyla yeni anlam katmanları üretmiştir. Külliyenin darüşşifa, bimarhane ve cezaevi gibi işlevler üstlendiği dönemler, bu dönüşümün öne çıkan örneklerini sunmaktadır. Bu bağlamda mekân, yalnızca bir mimarî yapı olarak değil, psikolojik kırılmaların, siyasi çatışmaların ve bireysel hafızaların şekillendiği bir deneyim alanı hâline gelmiştir. Edebî simaların metinlerinde yer alan mekân tasvirleri, yapının fizikî koşulları ile ruhî etkileri arasındaki ilişkileri açığa çıkarmaktadır. Bu bölüm, Atik Valide Külliyesi'nin yaşanan mekân düzleminin bireysel ve toplumsal deneyimi nasıl dönüştürdüğünü darüşşifa ve cezaevi tecrübeleri üzerinden tartışmaktadır.

2.1. Psikolojik deneyim ve darüşşifa

Atik Valide Külliyesi'nin edebî ve toplumsal izleri sürülebilen önemli yapılarından biri, tarih içinde çeşitli işlevler üstlenen darüşşifa bölümüdür. 1793'e kadar bimarhane, sonrasında sırasıyla askerî amaçlarla kullanılan tesis, kolera hastanesi, tımarhane ve cezaevi olarak hizmet vermiştir (Altıntaş, 2006, s. 391-412; Artvinli, 2013). Bu çok yönlü dönüşüm, mekânın işlev değiştikçe farklı deneyim biçimlerine sahne olduğunu düşündürmektedir. Bu dönüşüm, darüşşifayı farklı dönemlerde farklı toplumsal deneyimlerin yaşandığı bir alan hâline getirmiştir. Edebî metinler ise bu deneyimleri kayda geçirerek mekânın anlamını zenginleştirmektedir. Burada bir hasta örneği olarak Şair Nevres ile Neyzen Tevfik, şifa veren doktor örneği olarak Fahri Celal Göktulga karşımıza çıkmaktadır.

Şair Nevres'in Toptaşı'na yolu, haksız ithamlarla görevinden alınmasının ardından, ruh sağlığının bozulmasıyla düşmüştür. İlk olarak Haydarpaşa Bimarhanesi'nde tedavi gören şair, ardından Toptaşı'na nakledilmiştir. Bu geçiş sırasında söylediği beyit, yaşadığı çöküşü mekâna bağlayarak dile getirir:

Bu isimler ve kitabelere ek olarak Nermi Haskan şu anda hazirede mevcut bulunmuyor notuyla, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*den aktardığı levhada Bahrî'nin Şeyh Abdülkadir Efendi için yazdığı şiire yer verir. Burada Bahrî, Şeyh Abdülkadir Efendi'nin Hz. Hızır'ı gördüğünü anlatır:

Hazreti Hızır'ın makamı oldu bu âli makam
Müstecâbü'd-da'vedir eyle du'aya ihtimam
Hak erenler kutbü'l-aktab ile bunda cem olub
Hem dahi Kırklar Yedilerle gelüb iki imam
İşbu cây-i pür safâda kıl teveccüh sıdk ile
Hak muradın vire âlemde bulasın ihtiram
El du'aya kaldırınca can-ü dilden ibtida
Rûh-ı pâk-ı Mustafa'ya vir salât ile selâm
Bahri'yâ gel yüz sürüb de bunda kıl arz-ı niyaz
Ber murad ide seni dâreynde ol Rabbü'l-enam
(Haskan, 2001a, s. 369)

Bahrî'nin İnadiye Tekkesi Camii yapımına düştüğü tarih:
Du'kes ez-yek dehan âyed begûyed Bahri'yâ tarih
Makam-ı Celvetîyi eyledi ihya Ali Paşa
1145 (1732-33) (Haskan, 2001a, s. 120).

Bu yağan yağmur değildir, sanmayın gök gürlüyor
Sille-i darü'ş-şifadır âsümân ağlar bana
1290 (1873)" (Haskan, 2001c, s. 1253)

Nevres'in bu beyiti, bireysel bir travmanın mekân üzerinden kayda geçirilmesinin dikkat çekici bir örneğidir. Özgül'ün belirttiğine göre yağmurlu bir günde nakledildiği hastanenin kapısında arabadan indiği an bu beyti söylemiştir. Şair Nevres, şikayetnamesini de Haydarpaşa Hastanesi'nde tedavi görürken yazmıştır. Şair Nevres'in farklı görev yerlerine de birer mekân olarak şiirlerinde yer verdiği görülmektedir. Şam, Bağdat, Diyarbakır ve Şumnu genelde kurtulmak istediği mekânlardır. Nevres hakkında siyasi sebeplerle çıkan dedikodular da onu yıpratmıştır (Özgül, 1999, s. 3-32). Şair Nevres hastaneye kapatılmadan tedavi görür ve hatta İstanbul'da yeniden göreve getirilir. Ancak kısa sürede sağlığı bozulunca Toptaşı Bimarhanesi'nde tedavi görür, çıktıktan sonra da bir görev almaz, Üsküdar'daki evinde 1876'da vefat edene kadar inzivaya çekilir.

Neyzen Tevfik de sara nöbetleri ve alkol bağımlılığı nedeniyle dönem dönem Toptaşı Tımarhanesi'nde kalmıştır. 1927'de başlayan bu süreç, 1940'larda Bakırköy Hastanesi'nde kendisine özel oda tahsis edilmesiyle devam etmiştir. Hastanede geçirdiği günlerde hem ney üflediği hem de şiir yazdığı bilinmektedir. Şiirlerinin çoğunu 1921'de Haydarpaşa Hastanesi'nde yazmış olmakla birlikte aşağıdaki dizelerde Toptaşı günlerine doğrudan göndermede bulunur:

"Bir buluttum, yıldırım oldum da düştüm pâyine,
Meclis-i cananda çaktım, Toptaşı'nda gürledim." (Kolaylı, 2009, s. 252)

Toptaşı'nın edebiyatla ilişkisi yalnızca hastalarla değil, burada hekimlik yapmış yazarlarla da şekillenmiştir. Bu bağlamda hikâyeci ve Doktor Fahri Celal Göktulga'nın adı öne çıkar. 1918'de mezun olduktan sonra asistan olarak Toptaşı Bimarhanesi'nde göreve başlayan Göktulga, burada ihtisasını tamamlamış ve klinik şefi olarak görev yapmıştır. Ardından Manisa, Paris ve Bakırköy'deki görevleriyle birlikte edebiyatla tıp arasında kurduğu bağ güçlenmiştir (Tevfikoğlu, 1993, s. 13-14). Özellikle "İlaç", "Hayâlet", "Hırsız", "Bir Mektup", "Kadın Cehennemi", "Prodromos Paşa", "İjding, İjding, Luupe" ve "Delilik" gibi hikâyelerinde akıl hastanelerindeki gözlemlerini edebî tipler olarak sunmuştur (Issı, 2002, s. 124-134). Darüşşifa, Göktulga'nın metinlerinde yalnızca bir arka plan değil, karakterlerin ruhsal çözülüşlerini görünür kılan bir deneyim alanı olarak yer almaktadır. Bununla birlikte "modernleşme sürecinde Osmanlı toplumunun yaşadığı 'kollektif şizofreni'nin bireysel düzlemdeki temsilcileri hâline getiren süreç" Göktulga'nın hikâyelerinde bu tipler üzerinden irdelenmiştir (Aydın, 2003).

Toptaşı'nın insan psikolojisiyle ilişkili yanı Göktulga'nın hikâyeci köşe yazarı olarak kaleme aldığı yazılarda da karşımıza çıkmaktadır. Göktulga kimi yazılarında Atik Valide Külliyesi'nin içinde bulunduğu şartlardan söz etmektedir. Onun Toptaşı'nda çalıştığı dönemde elektrik olmadığını öğrenir, hatta sarımsak kokulu fısıltılı ışığıyla havagazından söz ettiğini görürüz (Tevfikoğlu, 1993, s. 15).

Atik Vâlide Külliyesi bu yönüyle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde toplumsal kırılmaların bireysel deneyimler üzerinden izlenebildiği bir mekân olarak belirmektedir. Darüşşifa binası, burada yaşanan psikolojik ve toplumsal gerilimler aracılığıyla anlam kazanan bir deneyim alanına dönüşmüştür. Yapının cezaevi olarak kullanıldığı süreç ise bu deneyimi siyasal ve

toplumsal bir düzleme taşır. Bu şekilde aynı mekân, farklı tarihsel bağlamlarda hem içsel kırılmaların hem de kamusal çatışmaların sahnesi hâline gelir.

2.2. Siyasal deneyim ve cezaevi

Atik Valide Külliyesi'nin toplumsal hafızada en güçlü iz bırakan işlevlerinden biri, darüşşifanın cezaevi olarak kullanıldığı dönemdir. Külliye, edebiyat tarihinde en çok cezaevi olarak kullanıldığı dönem ve bu dönemde yolu buraya düşen edebî şahsiyetlerle hatırlanır. Necip Fâzıl Kısakürek, Can Yücel, Rıfat Ilgaz, Nazım Hikmet ve Nihal Atsız gibi farklı dünya görüşlerinden edebiyatçılar bu yapının bir parçası olan Toptaşı Cezaevi'nde kalmıştır (Uçar, 2006, s. 247-282). Bu durum yalnızca biyografik bir ayrıntı değildir; mekânın farklı fikir ve edebî çevrelerin kesiştiği bir hafıza alanına dönüştüğü gerçeğini de ortaya çıkarmaktadır.

Necip Fâzıl Kısakürek'in üç kez Toptaşı Cezaevi'nde kaldığı bilinmektedir.[20] Bu tecrübelerini *Cinnet Mustatili -Yılanlı Kuyudan-* (2003) adlı eserinde anlatır. Ayrıca Türk şiirinin önemli örneklerinden biri olan "Zindandan Mehmed'e Mektup" adlı şiirini de 1961'de burada kaleme almıştır (Kısakürek, 2002, s. 420-422). Her iki metin de cezaevi atmosferinin mimarî unsurlarını ve psikolojik yoğunluğunu yansıtmaktadır.

Cezaevi olarak kullanılan yapının hem fizikî koşulları hem de bu koşulların bireysel psikoloji üzerindeki etkileri edebî metinlerde açıkça görülmektedir. "Tımarhaneden cezaevine dönüşen, bir orta çağ kalesi"ne benzeyen hâliyle Atik Valide, Necip Fâzıl'ın anlatımında ilk görüşte ruhuna tesir eden "bir kasvet ocağı"dır (Kısakürek, 2003, s. 7-8). Avluda döşeli olan altı köşeli kırmızı tuğlaların mevcudiyeti "Zindandan Mehmed'e Mektup"a kaydedilmiştir. Cezaevi atmosferinde insanların hâli; idam, umut ve umutsuzluk arasında yaşamın sürmesi; bürokratik havanın cezaevi ortamına sirayeti bu şiirde görünür hâle gelmiştir (Kısakürek, 2002, s. 420-422).

"Zindandan Mehmed'e Mektup" şiirinde geçen

> Avlu… Bir uzun yol… Tuğla döşeli,
> Kırmızı tuğlalar altı köşeli.
> Bu yol da tutuktur hapse düşeli…
> Git ve gel… Yüz adım… Bin yıllık konak.
> Ne ayak dayanır buna, ne tırnak

mısraları, yapının fizikî özellikleri ile insan üzerindeki etkisinin şiir dilinde nasıl kayda geçirildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Burada mekân, yalnızca bir fon değil; tecrit duygusunu yoğunlaştıran aktif bir unsur hâline gelmektedir. Şahin'in (2023) belirttiği gibi, şiirde cezaevinin birçok zamansal kopuşu, ayrışmayı ve paradoksu içeren biçimde yer aldığı görülür. Kültür, sosyal yapı ve anlayış biçimleri birbirinden farklı olan insan tiplerinin bir arada olduğu bu sınırlılıklar mekânı, insanı hem fiziken hem de farklılıklarını yalıtan bir etkiyle kuşatır. Böylece zindan, bir "kaygı çemberi"ne dönüşür (s. 178-179).

20 Necip Fazıl Kısakürek Malatya Cezaevi'ne gönderilmeden önce 47 gün (12.12.1952-28.01.1953); Fuad Köprülü hakkındaki yazısı nedeniyle 8 ay 4 gün (24.6.1957-25.2.1958); Atatürk'e hakaret nedeniyle 1 yıl 65 gün (15.10.1960-18.12.1961) olmak üzere üç defa Toptaşı Cezaevi'nde kaldı (Uçar, 2006, s. 247-252.).

Toptaşı Cezaevi'ne yolu düşen bir diğer önemli isim Hüseyin Nihal Atsız'dır. 1944'teki Irkçılık-Turancılık davasıyla başlayan yargı süreci, ilerleyen yıllarda farklı gerekçelerle devam etmiş; özellikle 1973 yılında *Ötüken* dergisindeki yazıları nedeniyle aldığı hapis cezası onu kısa süreliğine bu cezaevine getirmiştir (Bilgin, 2012, s. 79-80; Akün, 1991, s. 87-91). İlerleyen yaşına rağmen aldığı bu ceza kamuoyunda tepkilere yol açmış ve kısa sürede tahliyesiyle sonuçlanmıştır.[21]

Samet Ağaoğlu da altı ay kaldığı Toptaşı Cezaevi'nin olumsuz koşullarından hatıralarında söz etmektedir:

> Tam Orta çağ usulü yeni şekiller altında hala uygulanıyor diyebilirim. Mesela, başgardiyanlar istedikleri mahkûmu, herhangi bir sebeple ölesiye dövüyor. Öteki gardiyanlar da. Küçük bahçede üç hücre var. Bir adam boyu her biri. Tuvaleti tabii içerde. Fakat akarsuyu yok. Gardiyanlar ve müdür buralara yine küçücük sebeplerle mahkûmları günlerce atıyorlar. (Sarıçoban, 2010, s. 366)

Ağaoğlu'nun anlatımı, yapının fizikî sertliği ile idari şiddetin birleşerek mekânı baskı atmosferine dönüştürdüğünü ifade etmektedir. Cezaevinde ruhî durumun değişmesi de yapı ve çevresiyle ilişkili biçimde anlatılmaktadır. Koğuşların hâli, idama gidenlerin ardından dökülen gözyaşları, cezaevi idaresinin adaletsiz yapısı, gece karanlığında gardiyanların yürüme sesleri, psikolojik ve fiziksel açıdan cezaevi günlerinin insanları zorlayışı, dışarıya ve dışardakilere duyulan özlem, dışardayken yaşananlardan izler Can Yücel'in Toptaşı Cezaevi'nden söz ettiği şiirde de karşımıza çıkar (Yücel, 2014).

Şair Can Yücel'in Toptaşı Cezaevi'yle ilişkisi, tercüme ettiği bir eser nedeniyle aldığı mahkûmiyetle başlar (Gülgen Börklü, 2012, s. 15). Bu süreç onun şiirsel üretimini etkiler. Cezaevindeki yaşantısı, şiirlerinde hem bir içe dönüş hem de dışa duyulan özlemle görünür hâle gelir. Yaşanan mekân, burada bireysel muhasebe ile kamusal baskı arasındaki gerilimi yansıtmaktadır.

Bir Siyasînin Şiirleri başlığı altında toplanan dizelerinde, idama gidenlerin ardından dökülen gözyaşları, koğuş koşulları, gardiyan sesleri ve mekâna dair gözlemler öne çıkar. "Üç" şiirinde ezan sesiyle mekânın külliye olduğunu ima ederken, "Müddetnâme" şiirinde şöyle der:

> Eski bir tavlaydı Toptaşı ama
> hapis oynardık bari aylığına" (Yücel, 2014, s. 46).

Bu ifade, mekânın gündelik deneyimlere indirgenişi ile hapis deneyiminin ağırlığı arasındaki ironik karşıtlığı somutlaştırmaktadır.

> Aynı kitabın "Beş" adlı şiirinde yer alan
> "Bunlar ki yorgan yüzlerinin düzüne inmiş dağ lâleleri,
> Bunlar ki silâhtan tecrid edilmiş yaban sünbülleri,
> Bunlar ki zararsız hale getirilmiş bir bölük menevşe
> Ve şuncağızlar Sinan'ın papatyaları işte!..

mısralarında ise Mimar Sinan'a bir işaret görülür (Yücel, 2014, s. 16).

Tüm bu örnekler, 1977'ye kadar cezaevi olarak kullanılan yapının edebiyat tarihinde kalıcı bir iz bıraktığını kanıtlamaktadır. Cezaevi kimliği zamanla külliyenin ilk işlevlerini gölgede bırakmış görünse de edebî metinlerde tasarlanan, yaşanan ve temsil edilen katmanlar birlikte varlığını sürdürmüştür.

---

21 Bu yazılarla ilgili bilgi için bk. Şehitoğlu, 2022, s. 187, 245-6, 287-8, 430. Atsız'ın Toptaşı Cezaevi süreci, gerekçeli karar, af dilekçeleri ve af kararı detayları için bk. Tekin, 2015, s. 341-383. Ayrıca Atsız'ın hapishane-hastane arasında geçen Toptaşı günleri ile affı için gösterilen çabalara dair bk. Ercilasun, 2018, s. 248-264.

3. TEMSİL MEKÂNLARI: ESTETİK VE NOSTALJİK YENİDEN KURULUŞ

Henri Lefebvre, temsil mekânlarını tanımlarken mekânın imgeler ve semboller aracılığıyla yeniden kurulan boyutuna dikkat çeker:

"*Temsil mekânları*, yani mekâna eşlik eden imgeler ve semboller aracılığıyla *yaşanan* mekân, yani 'oturanların', 'kullananların' mekânları, aynı zamanda kimi sanatçıların ve belki de o mekânı *tarif* edenlerin ve sadece tarif ettiğine inananların -yazarlar, filozoflar- mekânları." (Lefebvre, 2014, s. 68)

Tasarım ve kullanım süreçlerinden geçen mekân, zamanla bireysel ve kolektif hafızanın parçası hâline gelir. Toplumsal ve kamusal deneyimler mekâna nüfuz eder; ancak mekânın hatırlanma ve temsil edilme biçimi, bu deneyimleri aşan bir anlam katmanı üretir. Temsil mekânları, bu nedenle kendine özgü estetik ve sembolik nitelik kazanır (Lefebvre, 2014, s. 70-71). Lefebvre, bu bağlamda şöyle der:

> Sadece mekânın tarihini incelemek değil, temsillerin tarihini de bunların kendi aralarındaki, pratikle, ideolojiyle bağlarının tarihini de incelemek uygun düşer. Böyle bir tarih, demek ki, bu mekanların doğuşunu içerir; ama özellikle onların bağlantılarının, çarpılmalarının, yer değiştirmelerinin, iç içe geçmelerinin ve toplumların (üretim tarzları) mekânsal pratiğiyle bağlarının doğuşunu da içerir. (Lefebvre, 2014, s. 71)

Atik Valide Külliyesi'nin tarihten bugüne üstlendiği farklı roller, onun modern dönemde algılanma biçimiyle anlaşılabilir. Bu temsil süreci, mekânın etrafında oluşan edebî ve kültürel dolaşım üzerinden izlenebilir. Külliyenin çevresinde akan hayat içindeki konumunu Salih Saim Unar'ın Atik Valide Camii karşısındaki 56 numaralı evinden hareketle değerlendirmek mümkündür. Bu ev, 1894'ten itibaren bir edebiyat mahfili olarak işlev görmüştür. Cuma günleri yapılan toplantılarda şair ve yazarlar yazdıkları metinleri okur, tartışmalar yürütülürdü. Unar'ın müdürlüğünü yaptığı Tefeyyüz Kitaphanesi de (1923-1927) bu rolünü sürdürmüş, Üsküdarlı Şair Ahmed Talât, Süleyman Nazif, Tâhirü'l-Mevlevî gibi pek çok isim burada bir araya gelmiştir (Günaydın, 2005, s. 135-136; Günaydın, 2006, s. 657-667). Unar'ın evi, külliyenin doğrudan mimarî sınırları içinde yer almasa da çevresinde oluşan edebî dolaşımın temsil düzleminde somutlaşmış bir tezahürüdür.

Külliyeyle ilgili kayıtlar, modern dönemde edebiyat çevresinin buluştuğu bir mekân olma niteliği hakkında kesin bir bilgi vermemektedir. Ancak önemli edebî simaların bu yapıya büyük önem atfederek çeşitli eserlerinde yer vermeleri, külliyenin edebî metinlerde estetik bir temsil unsuru hâline gelmesine yol açmıştır.

Türk edebiyatında Atik Valide Külliyesi, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Hamdi Tanpınar, Vâlâ Nureddin ve İlhan Berk gibi şair ve yazarların Üsküdar anlatılarında eserlerine dâhil olmuştur. Bu metinlerde külliye kimi zaman estetik bir sürekliliği temsil ederken kimi zaman insanın iç dünyasına veya kırılganlık hâline ayna tutan bir figür olarak yer alır. Bu bağlamda külliye, tarihî bütünlüğün estetik temsili, şehir deneyiminin manevî yoğunluğu ve modern kent bağlamında sıradanlaşma olmak üzere farklı temsil biçimleri içinde görünürlük kazanmaktadır.

"Atik-Valde'den İnen Sokakta" ve "Ziyaret" adlı şiirleri Yahya Kemal'in Atik Valide Külliyesi'ne duyduğu estetik ilgiyi doğrudan yansıtmaktadır. Şairin 1930'larda Moda'da yaşadığı

sırada bu çevrede sık sık yürüyüş yaptığı ve bu gözlemlerini şiirlerine aktardığı bilinmektedir. Beşir Ayvazoğlu, bu şiirlerin oluşumunda Orhan Şaik Gökyay, Sermet Sami Uysal ve Melek Celal Sofu'nun tanıklıklarının etkili olduğunu belirtir (Ayvazoğlu, 2008, s. 57-58). Yahya Kemal, birçok şiirinde olduğu gibi Üsküdar semtini ve bu semtteki mekânları, semtin kendine özgü tarihî ve kültürel kimliği içinde ele alır (Karakuş, 2024). Böylece bu mekânlar, mimarî niteliklerinin ötesinde semt kimliğinin de taşıyıcısı olurlar.

Yahya Kemal, İstanbul'u "bütün Türk târihinin, Türk coğrafyasının bir terkîbi, hulâsası, tecellîsi" olarak değerlendirmektedir. Paris'ten döndükten sonra cami, türbe, medrese ve kabristanları birer birer gezdiğini, kabir taşlarını okuduğunu söyleyen Yahya Kemal, "Koca Mustâpaşa gibi, Fâtih gibi, Üsküdar'da Atik Valde gibi semtler ve mahalleler bana Türklüğün bir mahalle hâlinde tekevvünü gibi geldi." demektedir (Banarlı, 1960, s. 50-51). "Süleymaniye'de Bayram Sabahı", "İstanbul'un Fethini Gören Üsküdar", "Bir Tepeden", "Bir Başka Tepeden", "Hayâl Şehir", "Ziyaret" ve "Atik-Valde'den İnen Sokakta" gibi şiirleri ve *Aziz İstanbul*'da yer alan yazılar bu hissedişin edebî metinler olarak somutlaştığı örneklerdir. Şair "Atik-Valde'den İnen Sokakta" şiirinde bu tarihe aidiyet hissini mekân deneyimi üzerinden somutlaştırmaktadır. Bir Ramazan günü, şaire Türklüğün tekevvünü gibi görünen mahallede iftar zamanıdır. Orucun insanların hâline ve yüzüne yansıması, çarşıdan dönen ve bakkalda gördüğü insanlar, iftar vakti insanların evlerine çekildiği vakit şiirde aktarılmıştır. Şairin "oruçsuz ve neş'esiz" kalmakla beraber buradaki insanlara duyduğu aidiyeti teselli saydığı görülmektedir. "Atik-Valde'den İnen Sokakta" (Yahya Kemal, 1974, s. 34-35) şiirinde bir Ramazan günü mekân ile insanın karşılıklı etkileşiminden doğan atmosfer aktarılırken "Ziyaret" şiirinde ise yalnızca mekânın mimarî özelliklerini ve bunların etkisini güçlendiren tabiatın kaydını okuruz (Yahya Kemal, 1974, s. 32). Yahya Kemal'de Atik Valide Külliyesi, tarihsel süreklilik ve kültürel bütünlüğün estetik bir imgesine dönüşür.

Ahmet Hamdi Tanpınar *Huzur* (2016, s. 179) ve *Beş Şehir* (2011) adlı eserlerinde de Atik Valide Külliyesi'ni mimarî açıdan ele almasının yanı sıra, onun "kendi içine çekilmiş" semt kimliğiyle bütünleşen yönüne de vurgu yapar (bk. İbrahimhakkıoğlu, 1998; Koç, 2006, s. 543-560; Kula, 2021):

"Bu cami ve etrafı… hâlâ Türk İstanbul'un en güzel köşelerinden biridir. Bu camide semt ile çok iyi anlaşan bir kendi içine çekiliş vardır." (Tanpınar, 2011, s. 143)[22]

Tanpınar'da külliye, Yahya Kemal'deki tarihî bütünlükten farklı olarak, zamanla hareketli bir merkez olmaktan çıkarak bir içe kapanış ve hafıza mekânı olarak belirmektedir. Burada temsil düzlemi, yaşanmış olanın estetik hafıza aracılığıyla içe doğru yoğunlaştırılması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Külliyenin tarih içinde merkezî işlevini yitirerek daha içe dönük bir semt dokusunda kendine yer bulması, Tanpınar'ın metinlerinde görülen bu "içe çekiliş" estetiğini beslemektedir.

Vâlâ Nureddin'in *Unutamadım Seni* romanında da mahalle anlatısı içinde külliyeye gereken önemin verilmediği vurgulanır (Kula, 2021, s. 266-267 Vâ-Nû 1943'ten). Bu tür örnekler, külliyenin edebiyat metinlerinde tarihsel ve duygusal hafızayla yüklü bir unsur olduğunu gösterir. Öte yandan, İlhan Berk'in "Halikarnasos" şiirinde de Atik Valide'ye yer verilir:

> Ve Ayşe Sultan Sarayı ve Valide Atik Sarayı ve Hacı Paşa
> Sarayı ve Nazif Paşa Sarayı diye sayıyor, sayıp bırakıyor

[22] Tanpınar'ın eserlerinde mekânın rolüyle ilgili detaylı bir inceleme için bk. Balcı, 2024.

> Ve kırmızı domates satıyor bir satıcı ve güvercinini, hep
> arabasıyla dolaşan Üsküdar'ı (Şenler, 2004, s. 281)

Bu dizelerde Atik Valide, Üsküdar'ın gündelik hayatına karışmış, canlılığın içinde yer alsa da neredeyse sıradanlaşmış tarihî bir mekân olarak görünür. Tanpınar'ın içe dönüklükle anlattığı külliyeye karşılık, Berk'in şiirinde bu yapı modern kentsel yaşantının sıradan unsurlarından biridir. İlhan Berk'te temsil mekânı, tarihsel yoğunluğunu seyrelterek modern kentin gündelik akışı içinde parçalı bir imgeye dönüşmektedir.

Bu örnekler şair ve yazarların mekân karşısında insanı birbirinden farklı duygular ve hatırlayışlarla ilişkilendirdiğini gösterir. Yahya Kemal ve Ahmet Hamdi Tanpınar bulunduğu semtle bütünleşen külliyeyi tarihin ve Türk kimliğinin bütünlüğünün bir temsili olarak görürken, İlhan Berk'te bu mekân, gündelik hayat içinde insanın parçalanmış algı dünyasını yansıtan bir nesne olmaktadır.

Nina Ergin (2016, s. 17), Atik Vâlide Camii'ni Osmanlı'da mimari anlayışta deneyim unsurunu öne çıkararak mekân, yazı ve ses kavramları etrafında ele almaktadır. Ergin'e göre "Osmanlı seyircisi için önemli olan, bizatihi caminin mimarisi değil, daha ziyade mekânın içinde olma deneyimiydi." Ergin'in cami ölçeğinde ortaya koyduğu bu deneyim vurgusu, külliyenin edebî metinlerde nasıl yeniden deneyimlendiğini anlamak açısından daha geniş bir çerçeve sunmaktadır. Zira Atik Valide Külliyesi, kullanım işlevleri geri planda kalarak, metinlerde yeniden deneyimlenen ve estetik olarak kurulan bir mekân hâline gelmiştir.

Sonuç olarak tasarlanan mekânın kurucu düzeni ile yaşanan mekânın tarihsel deneyimi, modern Türk edebiyatında temsil düzleminde yeniden bir araya gelmektedir. Böylece, külliye her dönemde farklı estetik biçimlerde yeniden anlamlandırılan bir mekân hâline gelmiştir. Külliyede geçen olay ve duygular, edebî ve fikrî metinlerde çeşitli biçimlerde kayda geçmiştir. Bu kayıtlar, mekânın tekil bir anlam taşımadığını; farklı tarihsel bağlamlarda farklı temsil biçimleri ürettiğini göstermektedir.

Bu temsil biçimleri, külliyenin tarihsel katmanlarını ortadan kaldırmaz; aksine tasarlanan ve yaşanan mekân düzlemlerinin metinlerde yeniden yorumlanmasını sağlar. Böylece Atik Valide Külliyesi, modern edebiyatta yalnızca geçmişe ait bir mimarî unsur değil, sürekli yeniden okunan ve anlamlandırılan bir hafıza alanı olarak varlığını sürdürür.

SONUÇ

Atik Valide Külliyesi'nin edebiyatla kurduğu süreklilik, yapının yalnızca tarihsel bir mimarî unsur değil; tasarlanan mekân, yaşanan mekân ve temsil mekânı katmanlarının birbirine eklemlendiği çok boyutlu bir yapı olduğunu göstermektedir. Külliye, kuruluşundaki mimarî düzeniyle bir tasarım iradesinin ürünü olmuş; zaman içinde üstlendiği farklı işlevlerle toplumsal deneyimin parçası hâline gelmiş; edebî metinler aracılığıyla ise estetik ve hafızaya dayalı bir temsil alanına dönüşmüştür.

Bu çalışma boyunca ele alınan örnekler, külliyenin hem içinde hem çevresinde oluşan hayatla sürekli etkileşim içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Medrese ve tekke çevresinde üretilen ilmî ve edebî metinler, hazire ve kitabelerde somutlaşan şiir dili, darüşşifa ve cezaevi tecrübelerinin bireysel anlatılara yansıması ve modern edebiyatta estetik bir imgeye dönüşmesi, bu etkileşimin farklı

düzlemlerini göstermektedir. Böylece Atik Valide Külliyesi, farklı dönemlerde farklı muhataplıklar üreten bir mekân olarak belirmiştir.

Külliyenin işlevleri değiştikçe onunla kurulan ilişki de değişmiştir. Şifa dağıtan bir darüşşifa ile kapatılma ve tecrit mekânına dönüşen cezaevi aynı yapının farklı "yaşanan" boyutlarını temsil eder. Medresede ilim tahsil eden bir talebe ile kervansarayda konaklayan bir yolcunun ya da cezaevinde kalan bir şairin mekânla kurduğu bağ aynı değildir. Bu farklılık, mekânın sabit bir anlam taşımadığını; toplumsal deneyimler içinde sürekli yeniden üretildiğini göstermektedir.

Lefebvre'in mekân düşüncesi çerçevesinde değerlendirildiğinde, Atik Valide Külliyesi öncelikle bir "tasarlanan" mekân olarak ortaya çıkmış; kurucu irade ve mimarî düzen aracılığıyla belirli bir toplumsal organizasyonu somutlaştırmıştır. Asırlar boyunca değişen kullanım biçimleri, bu tasarımın farklı dönemlerdeki muhtelif "mekânsal pratikler" içinde yeniden anlam kazanmasına yol açmıştır. Edebî metinler ise bu deneyimleri estetik bir düzleme taşıyarak külliyeyi bir "temsil mekânı" hâline getirmiştir. Bu üç düzlem, külliyenin tarihsel sürekliliğinde birbirinden kopuk değil, aksine birbirini besleyen ve dönüştüren katmanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dolayısıyla Atik Valide Külliyesi'nin edebiyatla ilişkisi yalnızca belirli şair ve yazarların biyografik temaslarıyla sınırlı değildir. Külliye, kitabelerinden haziresine, ilmî çevrelerinden bimarhane ve cezaevi hatıralarına kadar uzanan geniş bir malzeme üzerinden, sözün mekâna yerleştiği ve mekânın söz aracılığıyla yeniden kurulduğu bir alan olarak görünmektedir. Bu durum, mekân ile edebiyat arasındaki ilişkinin tek yönlü bir yansıma değil, karşılıklı bir üretim süreci olduğunu göstermektedir. Bu karşılıklı üretim, edebiyatın mekânı yalnızca yansıtmadığını; onun anlam katmanlarını çoğaltan bir deneyim alanı olarak işlediğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi, nr. 365/76 [13.06.1283/ 23.10.1866].

Başkanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi, nr. 389/35 [21.04.1284/ 22.08.1867].

Başkanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi, nr. 410/72 [24.02.1285/ 16.06.1868].

Başkanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi, nr. 475/4 [19.01.1291/ 08.03.1874].

Kitap ve Makaleler

Aktaş Kütükçü, Büşra (2022). "Osmanlı Kültür Hayatında Valide-i Atik Medresesi ve Müderrisleri". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* 26, 221-250.

Akün, Ömer Faruk (1991). "Atsız, Hüseyin Nihal". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 87-91.

Altıntaş, Ayten (2006). "Üsküdar'da Bir Akıl Hastanesi (Toptaşı Bimârhânesi 1873-1927)". *Üsküdar Sempozyumu IV- II*. (Ed. Coşkun Yılmaz). İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları. 391-412.

Artvinli, Fatih (2013). *Delilik, Siyaset ve Toplum: Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Aydemir, Yaşar ve Fatih Yerdemir (2021). "Üsküdârlı Sâfî'nin Tercümân-ı Hakîkat ve Saadet Gazetelerindeki Şiirleri". *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 11(3), 1582-1600.

Aytep, Ahmet (2019). "Ders İçin Hâşiye: III. Murad'ın Emriyle Atik Vâlide Medresesi Açılış Dersleri İçin Yazılan Tefsir Hâşiyeleri". *Osmanlı'da İlm-i Tefsir*. (Ed. M. Taha Boyalık ve Harun Abacı). İstanbul: İSAR Yayınları. 317-330.

Ayvazoğlu, Beşir (2008). *Yahya Kemal'in İstanbul'u*. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları.

Balcı, Yunus (2024). "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Şiirlerinde Mekân". *Şiirde Mekân ∞ Mekânda Şiir (Tanzimat'tan Günümüze Türk Şiirinde Mekân Poetiği Üzerine…)*. (Ed. Veysel Şahin). Ankara: Akçağ Yayınları. 275-313.

Bilgin, Azmi (2012). "Atsız, H. Nihal (1905-1975)". (Ed. Âlim Kahraman). *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları. 79-80.

Banarlı, Nihad Sami (1960). *Yahya Kemal'in Hâtıraları*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları.

Batal, Salih ve Ayşe Kapucu Yavuz (2023). "Kent Kültürü İnşası Bakımından Mekânın Ruhunu Yansıtmak: Atik Valide Sultan Külliyesi ve Tarihi". *Journal of History School* 62, 329-352.

Bostan, M. Hanefi (2018). "Üsküdar'ın Sınırları ve Demografisi (XV-XIX. Yüzyıl)". *Üsküdar Sempozyumu X*. (Ed. Coşkun Yılmaz). İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları. 117-157.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa (2002). "Külliye". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 26. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 542-544.

Coşkun, Menderes (2005). "Maraşlı Şair Şem'î'nin İlaveli Esmârü't-Tevârîh Ma'a-Zeyl Adlı Biyografik Tarihi". *I. Kahramanmaraş Sempozyumu 6-8 Mayıs 2004, I*. (Ed. Said Öztürk vd.). Kahramanmaraş: Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları. 155-160.

Ekinci, Ramazan (2011). "Diyarbakırlı Re'fet ve Mevlidi". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9(1), 187-220.

Ercilasun, Ahmet Bican (2018). *Atsız: Türkçülüğün Mistik Önderi*. Ankara: Panama Yayıncılık.

Ergin, Nina (2016). "Mekân/Yazı/Ses: Osmanlı'da Kadınların Cami Hamiliğine İlişkin Bir İnceleme". *Mekânlar/Zamanlar/İnsanlar: Hamilik ve Mimarlık Tarihi*. (Ed. Çağla Caner Yüksel ve Ceren Katipoğlu Özmen) ÖDTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları. 1- 23.

Göktaş, Vahit ve Ali Tenik (2014). "Şabaniyye Kolunun Önemli Bir Temsilcisi Nasuhi Efendi'nin Rıza ve Teslimiyetle İlgili Görüşleri". *II. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu 04- 06 Mayıs 2014*. (Ed. Mehmet Altan vd.). Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları. 672-702.

Güleç, Hasan (1988). "Ahîzâde Abdülhalim Efendi". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 548.

Günaydın, Yusuf Turan (2005). "Bir Tasavvufî Terâcim-i Ahvâl Müellifi İmamzâde Salim Sâim (Unar) ve Terâcim-i Ahvâl-i Evliyâ'sı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)* 46(2), 131-151.

Günaydın, Yusuf Turan (2006). "Salih Saim Unar ve Edebî-tasavvufî Çevresi". *Üsküdar Sempozyumu IV- II*. (Ed. Coşkun Yılmaz). İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları. 657-667.

Haskan, Mehmet Nermi (2001a). *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar (Birinci Cilt)*. İstanbul: Üsküdar Belediyesi.

Haskan, Mehmet Nermi (2001b). *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar (İkinci Cilt)*. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları.

Haskan, Mehmet Nermi (2001c). *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar (Üçüncü Cilt)*. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları.

Kaplan, Mahmut (2003). "Şuara Tezkirelerine Göre Üsküdar Şairleri". *Üsküdar Sempozyumu I- II*. (Ed. Zekeriya Kurşun vd.). İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları. 245-246.

Karakuş, Ertuğrul (2024). "Yahya Kemal'in Şiirlerinde Mekân". *Şiirde Mekân ∞ Mekânda Şiir (Tanzimat'tan Günümüze Türk Şiirinde Mekân Poetiği Üzerine…)*. (Ed. Veysel Şahin). Ankara: Akçağ Yayınları. 187-224.

Karaosman, Seda ve İmre Özbek Eren (2003). "Üsküdar'da Çevre Verilerinin Osmanlı Dönemi Camilerinin Yerleşimine Etkisi". *Üsküdar Sempozyumu I- I*. (Ed. Zekeriya Kurşun vd.). İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları. 342-360.

Karataş, Ali İhsan (2008). "Üsküdar'daki Bursalılar- Bursa'daki Üsküdarlılar". *Üsküdar Sempozyumu VI- II*. (Ed. Coşkun Yılmaz). İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları. 231-248.

Kavruk, Hasan (2001). *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Kayaokay, İlyas (2017). "Şeyhülislâm Yahyâ için Yazılan Kasideler". *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi* 1(2), 108-159.

Kılıç, Ahmet (2015). "Unutulmuş Bir Münşî, Akhisarî Abdülkerîm Çelebi, Münşe'âtı ve Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ye Bayram Tebriği Vesilesiyle Gönderdiği Mektubu". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8(40), 102-111.

Kısakürek, Necip Fazıl (2002). *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kısakürek, Necip Fazıl (2003). *Cinnet Mustatili -Yılanlı Kuyudan-*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Koç, Murat (2006). "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde Üsküdar". *Üsküdar Sempozyumu IV- I*. (Ed. Coşkun Yılmaz). İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları. 543-560.

Koçyiğit, Ömer (2023). "Lutfile Mâmur, Nezzâresi Mesrur: Kitabeleriyle Sultantepe Özbekler Tekkesi". *Sultantepe Özbekler Tekkesi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Müessesenin Tarihi*. (Ed. Osman Sacid Arı ve Melih Sâdık Küçüker). İstanbul: İSAR Yayınları. 103-125.

Kolaylı, Neyzen Tevfik (2009). *Azâb-ı Mukaddes*. (Haz. İhsan Ada). İstanbul: Kapı Yayınları.

Konyalı, İbrahim Hakkı (2021). *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi II*. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları.

Korkmaz, Ramazan ve Veysel Şahin (2017). *Romanda Mekân (Romanda Mekân Poetiği ve Çözümlemeler)*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Lefebvre, Henri (2014). *Mekânın Üretimi*. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Narlı, Mehmet (2014). *Şiir ve Mekân*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Necipoğlu, Gülru (2013). *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarî Kültür*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Önal, Ahmet (2016). "Üsküdarlı Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi'nin Kastamonu'ya Sürgünü". *Üsküdar Sempozyumu IX- II*. (Ed. Coşkun Yılmaz). İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları. 203-216.

Özcan, Abdülkadir (2012). "Ahîzâde Abdülhalim Efendi (1556-1604)". *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*. (Ed. Âlim Kahraman). İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları. 33.

Özgül, M. Kayahan (1999). *Osman Nevres: Hayâtı ve Eserleri*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Özkan, Feridun Hakan (2012). "Bostanzâde Yahyâ ve Gül-i Sad-Berg'i". *Turkish Studies 7(3)*, 2079-2104.

Sabırlı, Tijen (2019). *Dindarlık, Ekonomi ve Sosyal Hayat: Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

Soja, Edward W. (2017). *Postmodern Coğrafyalar: Eleştirel Toplumsal Teoride Mekânın Yeniden İleri Sürülmesi*. (Çev. Yunus Çetin). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Soja, Edward W. (1996). *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Oxford: Blackwell Publishers.

Sümertaş, Firuzan Melike (2008). "Women and Power: Female Patrons of Architecture in 16th and 17th Century Istanbul". *Edinburgh Architecture Research* 31, 83-89.

Şahin, Veysel (2023). *Necip Fazıl Kısakürek'in Şiirlerinde Kronotopsal İmgelem (Zamanın İçinde Mekân/Mekânın İçinde Zaman)*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Şahin, Veysel (2024). "Giriş: Şiirde Mekân/Mekânda Şiir". *Şiirde Mekân ∞ Mekânda Şiir (Tanzimat'tan Günümüze Türk Şiirinde Mekân Poetiği Üzerine…)*. (Ed. Veysel Şahin). Ankara: Akçağ Yayınları.

Şenler, Yaşar (2004). "Şiirlerde Maddeden Mânâya Yaşanan Hayat ve Şehr-i Üsküdar". *Üsküdar Sempozyumu II*. (Ed. Zekeriya Kurşun, vd). İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları. 277-291.

Tanman, M. Baha (1991). "Aydınoğlu Tekkesi". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 238-239.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (2011). *Beş Şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (2016). *Huzur*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tarım Ertuğ, Zeynep (2000). "İmaret". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 219-20.

Tatcı, Mustafa (2003). "Üsküdarlı Bir Mutasavvıf Şair: Mustafa Ma'nevi". *Üsküdar Sempozyumu I- II*. (Ed. Zekeriya Kurşun vd.). İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları. 295-319.

Tekin, Nergishan (2015). *Nihal Atsız*. İstanbul: Kariyer Yayınları.

Tevfikoğlu, Muhtar (1993). *Fahri Celâl Göktulga (F. Celâleddin)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Tuan, Yi-Fu. (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Uçar, Ahmet (2006). "Toptaşı Hapishanesi'nin Meşhur Sakinleri". *Üsküdar Sempozyumu IV- II*. (Ed. Coşkun Yılmaz). İstanbul: Üsküdar Belediyesi. 247-282.

Urry, John (1999). *Mekânları Tüketmek*. (Çev. Rahmi G. Öğdül). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ülgen, Muhammed (2019). "Abdülkerim Çelebi'nin Şeyhülislam Yahya Efendi'ye Gönderdiği Bir Şefaatname Örneği". *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 9, 15-22.

Vâ-Nû (Vâlâ Nureddin) (1943). *Unutamadım Seni*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.

Yahya Kemal (1974). *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları.

Yakar, Halil İbrahim (2005). "Meşrebzâde Damadı Maraşlı Mehmed Şem'î Hayatı ve Şiirleri". *I. Kahramanmaraş Sempozyumu 6-8 Mayıs 2004*. (Ed. Said Öztürk vd.). Kahramanmaraş: Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları. 161-171.

Yıldız, Alim (2001). "Üsküdarlı Sâfî'nin "İslâm-ı Hazret-i Ömer Yâhud Bir Hârika" Mesnevisi". *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIII-XIV, 219-249.

Yıldız, Alim (2002). "Üsküdarlı Sâfî'nin "Şi'r-i Sâfî" İsimli Eseri Üzerine". *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI-II, 269-287.

Yücel, Can (2014). *Bir Siyasinin Şiirleri.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Lisansüstü Tezler

Akbaş, Ersoy (2010). *Üsküdarlı Fodlacızâde Ahmed Râsim Divânı İnceleme-Metin*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.

Aydın, Bilgen (2003). *Fahri Celâlettin Göktulga'nın Öykülerinde Anomi ve Geçmişe Kaçış*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.

Büyüker, Nilgün (2011). *Kâfzâde Fâ'izî Leylî vü Mecnûn (Tenkitli Metin-İnceleme)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Demir, Özlem (2010). *Bostanzâde Yahyâ ve Gül-i SadBerg'i*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Develi, Özgü (2022). *Üsküdar'ın Cami Olarak İşlevlendirilmiş Tekkelerinin Korunma Durumları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.

Düzlü, Özlem (2008). *Dîvânçe-i Vak'a-nüvîs Ahmed Lütfî: İnceleme-Metin*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Gülgen Börklü, Jale (2012). *Can Yücel'in Hayatı, Edebî Çevresi ve Şiirlerinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

İbrahimhakkıoğlu, Uğur (1998). *Edebiyatta Üsküdar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi.

Issı, A. Cüneyt (2002). *Fahri Celal Göktulga: Hayatı, Sanatı, Eserleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Kayabaşı, Bekir (1997). *Kâf-zâde Fâ'izî'in Zübdetü'l-Eş'âr'ı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.

Kula, Fikri (2021). *Türk Romanında Üsküdar (1871-1950)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Okatan, Halil İbrahim (1995). *Kafzâde Fâ'izî: Hayatı Eserleri Sanatı- Tenkitli Divan Metni*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.

Övüç, Erkan (2022). *Üsküdar Tekkeleri Örneğinde Devlet Tekke İlişkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Çanakkale: On Sekiz Mart Üniversitesi.

Pantık, Ramazan (2014). *Atik Valide Sultan Külliyesi (1686-1727)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Sarıçoban, Gülay (2010). *Samet Ağaoğlu'nun Siyasî Biyografisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Şahin, Ali (2002). *Abdülbâki Ârif Efendi (Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Şehitoğlu, Muhammed Turan (2022). *Hüseyin Nihal Atsız'ın Dergiciliği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.

Topçu, Mümin (1997). *Dîvân-ı Rızâyî (Tenkitli Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.

Tüfekçioğlu, Muhammet Selman (2017). *Ahizade Abdülhalim Efendi'nin El-Fark Beyne'l-Müddei Ve'l-Müddea Aleyh Risalesinin Tahkik ve Tahlili*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Ülgen, Muhammed (2021). *Münşeât-ı Abdülkerîm Çelebi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Uzun, Savaş (2003). *Ünsî Hasan Efendi: Hayatı, Eserleri, Dönemi ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi.

Yazar, Sadık (2006). *Seyyid Şerîfî Mehmed Efendî: Hayatı, Divanı ve Hilyesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Üniversitesi.

Yorulmaz, Neslihan (2011). *Şem'î Mecmu'ası Çeviriyazılı Metin-İnceleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.

Elektronik Kaynaklar

Erdoğan, Mehmet (2020, 3 Aralık). "HÂTİF, Mehmed Hâtif Efendi". *TEİS*. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hatif-mehmed-hatif-efendi (Erişim Tarihi: 09 Ekim 2023).

Üsküdar Belediyesi. "Üsküdar Askerî Rüşdiye Okulu (Toptaşı Askerî Rüşdiyesi)". https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/erehber/medreseler/45/uskudar-asker-rusdiye-okulu-toptasi-asker-rus/799 (Erişim tarihi: 05 Ekim 2023).

R

Edebiyatta Deyişbilim

Prof. Dr. Ünsal Özünlü

Günce Yayınları

Berna Akyüz Sizgen

POSTMODERNİZM KAVŞAĞINDA

Selim İleri Romancılığı

Günce Yayınları

FEMİNİST EDEBİYAT KURAMI BAĞLAMINDA

GÜLTEN AKIN ŞİİRİ

GÖKAY DURMUŞ

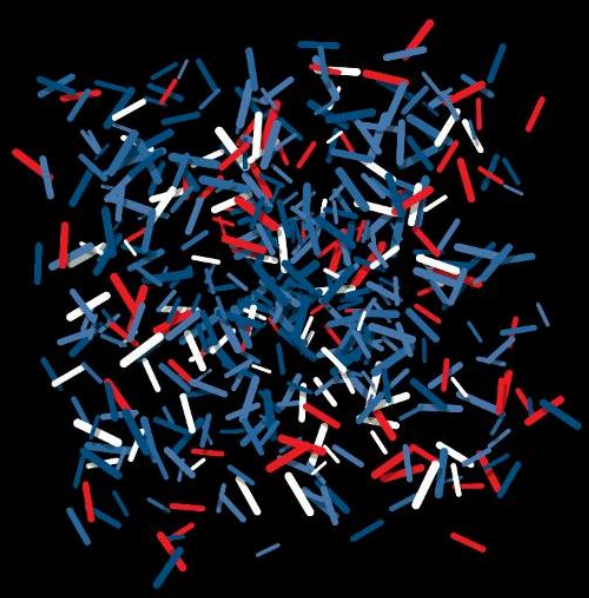

Günce Yayınları

FRANSIZCA VE TÜRKÇENİN SÖZDİZİMİ

KARŞITSAL VE DAĞILIMSAL BİR ÇÖZÜMLEME

Dr. Yusuf Topaloğlu

Günce Yayınları